ALOHIDA TA’LIMGA EHTIYOJI BO‘LGAN BOLALARNI TARBIYALASHDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGINING SAMARALI USULLARI

Abullayeva Mushtaribonu Zafarjon qizi
Qo‘qon Unversiteti talabasi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi Mt 1-25
abdullayevamushtaribonu589@gmail.com.
Tel;+998 905678482
https://doi.org/10.5281/zenodo.23918025

Annotatsiya: Maqolada alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar (ATEB) ta’lim-tarbiyasida oila va maktab hamkorligining nazariy asoslari, darajalari va amaliy usullari tahlil qilinadi. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi va Epsteinning hamkorlik modeli asosida ota-onalar bilan aloqani tashkil etish, individual ta’lim rejasini birgalikda ishlab chiqish, ota-onalarni o‘qitish va qo‘llab-quvvatlash, uy va maktab o‘rtasida o‘quv-tarbiyaviy uzviylikni ta’minlash, raqamli vositalardan foydalanish kabi yo‘nalishlar ko‘rib chiqiladi. Hamkorlikdagi to‘siqlar va ularni yengish yo‘llari ko‘rsatilib, O‘zbekiston sharoitida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: oila va maktab hamkorligi, alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, inklyuziv ta’lim, individual ta’lim rejasi, ota-onalar ishtiroki, oilaga yo‘naltirilgan yondashuv, ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash, pedagogik hamkorlik.

Kirish

Alohida kognitiv ehtiyoji bo‘lgan bolalarni o‘rganish muammosi hozirgi vaqtda ularning ta’lim makoniga integratsiyalashuvi bilan bog’liq holda kuchaymoqda. Bu nafaqat ta’lim tizimini isloh qilish zarurati, balki integratsiyalashgan ta’limning ijobiy xorijiy tajribasini o‘zlashtirish va bolalarning ehtiyojlarini qondirish bilan ham bog’liqdir. Har bir bolaning tengdoshlari va kattalar tomonidan qabul qilinishiga bo‘lgan ehtiyoji mavjud. Bola o‘zi uchun mumkin bo‘lgan va mazmunli faoliyatni amalga oshira oladigan bolalar jamoasiga tegishli bo‘lishi kerak. Shu sababli, alohida ta’limga muhtoj bolalar va o‘smirlarni yangi ta’lim maydoniga integratsiyalashganda, intellektual nuqsonni to‘liq qoplashga yordam beradigan shart-sharoitlarni yaratish juda muhimdir. Bugungi kunda alohida ta’limga muhtoj bolalarni integratsiyalash muammosi muhokama toifasidan amaliyot toifasiga o‘tmoqda. Keyingi muhim muammo shundaki, umumiy ta’lim muassasasi rivojlanishida muammolar bo‘lgan bolalarni qabul qilishga tayyor emas, maxsus jihozlar yetarli emas, o‘qituvchilar va tarbiyachilarning o‘zlari ham bolalar bilan ishlash bo‘yicha tabaqalashtirilgan tuzatish va rivojlanish dasturlarini amalga oshirishga yetarli darajada tayyor emaslar.

U. Bronfenbrenner bola rivojlanishini bir-biri bilan o‘zaro ta’sirda bo‘lgan muhitlar tizimi sifatida tavsiflaydi. Oila va maktab bolaning bevosita muhitini (mikrotizim) tashkil etadi, ular o‘rtasidagi aloqa esa mezotizim deb ataladi. Mezotizim qanchalik mustahkam bo‘lsa, bola uchun talablar va qo‘llab-quvvatlash shunchalik izchil bo‘ladi. ATEB uchun bu ayniqsa muhim: bir xil ko‘nikmani uyda va maktabda bir xil usulda mashq qilish natijani tezlashtiradi. J. Epstein oila, maktab va jamiyat hamkorligining olti turini ajratadi: ota-onalik, aloqa, ko‘ngillilik, uyda o‘qitish, qaror qabul qilish va jamiyat bilan hamkorlik. Model ATEB oilalari uchun ham moslashtirilib qo‘llaniladi, bunda eng muhim yo‘nalishlar aloqa, uyda o‘qitish va qaror qabul qilishdagi ishtirokdir. Xalqaro tajribada o‘zini oqlagan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

samarali usullarni tizimlashtirish va ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish zarur.

Bu yondashuv oilani mutaxassislarning "mijozi" sifatida emas, bolani eng yaxshi biladigan sherik sifatida ko‘radi. Mutaxassis oilaning kuchli tomonlari, qadriyatlari va ustuvorliklaridan kelib chiqadi, qarorlarni ota-onalar bilan birgalikda qabul qiladi. A. Turnbull va hamkasblari muvaffaqiyatli hamkorlikning asosi sifatida ishonch, o‘zaro hurmat, aloqa, kompetentlik, qadr-qimmat va ahdga sodiqlikni keltiradi. K. Xuver-Dempsi va Sandler ota-onalarning ishtirok etish qaroriga uchta omil ta’sir qilishini ko‘rsatadi: ota-onaning o‘z roli haqidagi tasavvuri, bolaga yordam bera olishiga ishonchi hamda maktab va bola tomonidan ishtirokka taklif qilinishi. Demak, maktab ota-onani faqat "keling" deb chaqirish bilan cheklanmay, aniq va amalga oshiriladigan yo‘llarni ko‘rsatishi kerak.

Amaliyotda oila va maktab munosabatlari bir necha bosqichdan o‘tadi. Quyidagi daraja ketma-ketligi pastdan yuqoriga ota-onalar ishtirokining chuqurlashishini aks ettiradi:

1. Maktab ota-onaga bola haqida ma’lumot beradi (natijalar, tadbirlar, qoidalar). Aloqa bir tomonlama bo‘ladi.
2. Ota-ona ham bola haqida muhim ma’lumotlarni (odatlari, kuchli tomonlari, kayfiyat belgilari) maktabga yetkazadi.
3. Maktab reja va qarorlar bo‘yicha ota-ona fikrini so‘raydi, lekin yakuniy qaror maktabda qoladi.
4. Maqsadlar, usullar va natijalarni baholash ota-ona ishtirokida belgilanadi, har kim o‘z vazifasini bajaradi.
5. Ota-ona jamoaning to‘liq a’zosi bo‘lib, qarorlar birgalikda qabul qilinadi, shuningdek, maktab siyosatini shakllantirishda ham ishtirok etadi.

Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ko‘plab maktablar birinchi va ikkinchi darajada qolib ketadi. ATEB uchun maqsad kamida to‘rtinchi darajaga erishish, ya’ni ota-onani individual ta’lim rejasini tuzish va baholashda faol ishtirokchiga aylantirishdir.

Aloqa faqat muammo yuz berganda emas, muvaffaqiyatlar haqida ham o‘rnatiladi. Samarali amaliyotlar: kundalik yoki haftalik aloqa daftari, qisqa xabarlar, oyiga bir marta rejalashtirilgan uchrashuv. Ota-onaga qulay vaqt va til tanlanadi, mutaxassis atamalari sodda tushuntiriladi. Birinchi muloqotda bolaning kuchli tomonlaridan boshlash ota-onaning himoya reaksiyasini kamaytiradi.

Ota-ona reja jamoasining a’zosi sifatida bolaning ehtiyojlari, uy sharoitidagi xatti-harakatlari va oila ustuvorliklari haqida ma’lumot beradi. Reja ota-onaga tushunarli tilda yoziladi, maqsadlar o‘lchanadigan bo‘ladi, ko‘rib chiqish muddatlari oldindan kelishiladi. Ota-onaning imzosi emas, uning fikri hisobga olinganligi muhim.

Maktabda o‘rganilgan ko‘nikmalar (kundalik tartib, muloqot vositalari, o‘z-o‘ziga xizmat) uyda ham bir xil usulda mashq qilinadi. Buning uchun o‘qituvchi ota-onaga qisqa va aniq vazifalar beradi: bir ko‘nikma, kuniga 10-15 daqiqa, vizual ko‘rsatma bilan. Ortiqcha yuklama oilani charchatadi, shuning uchun vazifalar oilaning real imkoniyatiga moslanadi.

Maktab ota-onalar uchun xulq-atvorni boshqarish, muloqotni rivojlantirish, yordamchi vositalardan foydalanish bo‘yicha amaliy mashg’ulotlar o‘tkazadi. Logoped, psixolog va defektolog ota-onani bola bilan ishlash usullariga o‘rgatadi, nazariyadan ko‘ra namoyish va mashqqa ko‘proq e’tibor beriladi.

Shunga o‘xshash vaziyatdagi oilalarning bir-biri bilan tajriba almashishi ishonch va emotsional qo‘llab-quvvatlashni kuchaytiradi. Maktab qoshida ota-onalar klubi yoki tajribali ota-onalar bilan yangi oilalarni tanishtirish ("ota-ona-mentor") amaliyoti samarali hisoblanadi.

Ota-onalar ochiq darslarda qatnashadi, sinf tadbirlarida yordam beradi, o‘z kasbi yoki tajribasi bilan o‘rtoqlashadi. Bu yondashuv oilani "muammo manbai" emas, maktab hayotining qimmatli ishtirokchisi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

sifatida ko‘rsatadi. Aka-uka va opa-singillarni ham hisobga olish tavsiya etiladi, chunki ularning ehtiyojlari ko‘pincha e’tibordan chetda qoladi.

Bolaning maktabgacha ta’limdan maktabga, boshlang’ichdan o‘rta bosqichga va maktabdan keyingi hayotga o‘tishi oila uchun eng stressli davrlardan biridir. Oldindan uchrashuvlar, yangi o‘qituvchilar bilan tanishtirish va ma’lumotlarni uzatish bu bosqichlarni yengillashtiradi.

Messenjerlar, o‘quv platformalari, videoqo‘ng’iroqlar va fotohisobotlar aloqani tezlashtiradi, ayniqsa ishlab yurgan yoki uzoq hududda yashovchi ota-onalar uchun. Shu bilan birga, bolaning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish qoidalari belgilanadi va raqamli vositalarga kirish imkoni cheklangan oilalar uchun muqobil usullar saqlanadi.

Hamkorlikning asosiy to‘siqlari ikki tomonda ham mavjud: oila va maktab o‘zaro bir-biridan nimani kutishini ko‘pincha ochiq muhokama qilmaydi. Umuman olganda, to‘siqlarni yengish uchun ota-onani "ta’sir ko‘rsatiladigan ob’ekt" sifatida emas, bola haqida eng ko‘p biladigan sherik sifatida ko‘rish zarur.

O‘zbekistonda oila qadriyatlari, mahalla institutining roli va keng oila an’anasi hamkorlikni rivojlantirish uchun kuchli ijtimoiy asos bo‘la oladi. Xalqaro tajribani moslashtirishda quyidagi yo‘nalishlar maqsadga muvofiq:

- Har bir maktab va inklyuziv resurs markazida ota-onalar bilan ishlash bo‘yicha mas’ul mutaxassisni (koordinator) belgilash.
- Individual ta’lim rejasi jamoasiga ota-onani teng huquqli a’zo sifatida kiritish va rejaning ota-onaga tushunarli shaklini ishlab chiqish.
- Pedagogik oliy ta’lim va malaka oshirish dasturlariga ota-onalar bilan hamkorlik moduli (muloqot, nizolarni hal etish, oilaviy madaniyat) kiritish.
- Mahalla, oila va xotin-qizlar qo‘mitalari hamda nodavlat notijorat tashkilotlari bilan birgalikda ota-onalar maktabi va tengdosh yordam guruhlarini tashkil etish.
- Erta yordam xizmatlaridan maktabga o‘tish davrida oilani kuzatib borish tizimini yaratish.
- Raqamli aloqa vositalarini joriy etish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish qoidalarini belgilash va internetga kirish imkoni cheklangan oilalar uchun muqobil kanallarni saqlash.
- Hamkorlik sifatini baholash ko‘rsatkichlarini (ota-ona ishtiroki, qoniqish, rejalarning bajarilishi) belgilash va pilot maktablarda natijalarni kuzatish.

Bu tavsiyalar bosqichma-bosqich joriy etilishi va har bir hududning real imkoniyatlariga moslashtirilishi kerak.

Xulosa

Oila va maktab hamkorligi ATEB ta’limida natijaga bevosita ta’sir qiluvchi omil bo‘lib, uning samaradorligi ota-onaning rasmiy ishtirokidan ko‘ra munosabatlar sifatiga bog’liq. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, eng samarali hamkorlik ishonch, ikki tomonlama muloqot va ota-onaning bolaning ta’lim rejasini tuzishda teng ishtirokiga asoslanadi.

Amaliy jihatdan muntazam aloqa, rejani birgalikda ishlab chiqish, uy va maktab o‘rtasidagi uzviylik, ota-onalarni o‘qitish, tengdosh yordam guruhlari, o‘tish bosqichlarini rejalashtirish va raqamli vositalar eng ko‘p qo‘llaniladigan usullar hisoblanadi. Bu usullar to‘siqlarni (axborot yetishmasligi, stigma, vaqt cheklovlari, tashxisni qabul qilish qiyinligi) hisobga olgan holda qo‘llanilishi kerak.

O‘zbekiston uchun mahalla va keng oila an’anasi, shuningdek, inklyuziv ta’lim bo‘yicha huquqiy asosning mavjudligi hamkorlikni rivojlantirish uchun qulay zamin yaratadi. Uni amalga oshirish uchun maktablarda mas’ul koordinator, mutaxassislarning ota-onalar bilan ishlash bo‘yicha tayyorgarligi, ota-onalar maktabi va natijalarni monitoring qilish tizimi zarur.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sodiqova G.A., Nurkyeldiyeva D.A. Rivojlanishi orqada qolgan bolalar diagnostikasi (ma’ruzalar matni). - T., 2001. - B. 12-21.
2. Джалолова М.А., Мамажонова Ш.К. O‘SMIRLAR XULQIDA NAMOYISHKORLIK, G’AYRATLILIK XUSUSIYATLARINI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI // Образование и инновационные исследования: международный научно-методический журнал. - 2022. - № 6. - С. 287-292.
3. Turnbull A., Turnbull R., Erwin E.J., Soodak L.C., Shogren K.A. Families, Professionals, and Exceptionality: Positive Outcomes Through Partnership and Trust. 7th ed. - Boston: Pearson, 2015.
4. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. - Paris: UNESCO, 1994.
5. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. - New York: UN, 2006.
6. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g’risida"gi Qonuni, O‘RQ-637-son, 23.09.2020.
7. O‘zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g’risida"gi Qonuni, O‘RQ-641-son, 15.10.2020.
8. Roy Mark Konki. Inklyuziv sinflarda o‘quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish: o‘qituvchilar uchun qo‘llanma / tarj. Raxmanova V.S. - Toshkent: YuNESKO; G’afur G’ulom nashriyoti, 2004. - B. 64-79.
9. Rubinshtein S.Ya. Aqli zaif maktab o‘quvchisi psixologiyasi. - M.: Ma’rifat, 1986.
10. Vygotskiy L.S. Maktab yoshida o‘rganish va rivojlanish muammosi. - M.: Pedagogika, 1991. - B. 34-65.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.